

Грицюта О. О.

Археологічні дослідження проф. Ф. І. Кнауера у Південній Бессарабії

Наукові археологічні дослідження на території сучасної України почалися у першій третині XIX ст. Великий інтерес до античної археології призвів до створення у 1839 р. Одеського товариства історії та старожитностей. В Києві пріоритетним напрямком діяльності дослідників було вивчення археологічних пам'яток періоду Київської Русі. В період з 1816 р. по 1822 р. зусиллями місцевих археологів-аматорів М. Ф. Берлінського та А. О. Турчанінової були проведені розкопки біля Борисо-Глебської церкви у Вишгороді та Десятинної церкви.

Спроби створити у Києві науково-археологічний осередок були ще з початку XIX ст. В 1835 р. за «височайшим повелінням» при Київському навчальному окрузі було засновано Тимчасовий комітет дослідження старожитностей у Києві. До його складу увійшли ректор щойно організованого Київського університету М. О. Максимович, ряд університетських професорів і місцеві аматори-археологи К. А. Лохвицький і О. С. Анненков. Комітет в першу чергу ставив перед собою завдання дослідження пам'яток старовини, відкритих в Києві.

В 40-ві роки XIX ст. М. О. Максимович намагався ініціювати створення історичного наукового товариства, але ця ініціатива не була підтримана владою. Лише через 30 років цю ідею вдалося втілити в життя: наприкінці 1872 р. було засновано Історичне товариство Нестора-літописця (ІТНЛ). Членами Товариства були такі відомі історики, як М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. Ф. Володимирський-Буданов, О. О. Котляревський, Д. І. Багалій та багато

інших. З 1874 р. Товариство розгорнуло свою активну діяльність при Київському університеті Св. Володимира, метою своєї роботи члени ІТНЛ вбачали вивчення вітчизняної і загальної історії, та історії і археології України [1, с. 18–19].

У науковій діяльності ІТНЛ було сформовано чимало сфер інтересів: члени Товариства розвивали студії з історії України, слов'янознавства, історичної географії, краєзнавства, археографії, проводили пам'яткоохоронну діяльність. Важливе місце у діяльності ІТНЛ займали археологічні дослідження: за двадцять п'ять років роботи Товариства було опубліковано близько 120 досліджень з археологічної тематики. Членами ІТНЛ було організовано археологічну експедицію 1877 р. у с. Білогородка (І. П. Хрущов, В. Б. Антонович). Споряджено перші масштабні археологічні екскурсії (археологічні розвідки) з метою систематичного вивчення, опису та охорони пам'яток старовини.

Більшість археологічних доповідей, зроблених у ІТНЛ, присвячена дослідженням з історії Київської Русі — до них слід віднести доповіді В. Б. Антоновича, Л. П. Добровольського, П. О. Лашкарьова та ін. Значне місце в статтях, виданих у друкованому органі ІТНЛ, — «Читання в історичному товаристві Нестора-літописця» — займають роботи, присвячені античній археології. Протягом 1889–1895 рр. виходять статті про результати розкопок під керівництвом Ю. А. Кулаковського у Керчі, Херсонесі та на о. Березань. Дослідження курганів на Півдні Російської імперії також входило в коло наукових інтересів ІТНЛ [6].

В XIX ст. вивчення курганів на території України, зокрема в лісостеповій та степовій зоні, тільки починалося, і тому не проводилося ще на належному науковому рівні. Не існувало певного хронологічного і етнічного їх визначення. Кургани в степах народні легенди більше пов'язували з

історією козацтва. Систематичне наукове вивчення курганів Півдня Російської імперії почалося у 60-ті рр. XIX ст., коли відомий російський археолог О. С. Уваров відвідав Північне Причорномор'я, де провів розкопки кургану біля с. Шабалат на Дністровському лимані.

Археологічні дослідження курганів в Південній Бессарабії пов'язані з ім'ям Федора (Фрідріха) Івановича Кнауера (1843–1917), члена ІТНЛ, заслуженого професора по кафедрі порівняльного мовознавства та санскриту Університету Св. Володимира. Він був автором підручника санскритської мови, який протягом декількох десятиліть слугував основним посібником при вивченні санскриту у вищих навчальних закладах. Ф. І. Кнауер був вихідцем з німецької общини бессарабського села Сарата Аккерманського уїзду (нині райцентр в Одеській області), тому не дивно, що він приділив увагу дослідженню курганів саме Південної Бессарабії [6, с. 26].

Пояснюючи свою зацікавленість, Ф. І. Кнауер пише: «Бессарабія, особливо південна її частина, приблизно від Кишиніву до устя Дунаю, уявляється мені, безсумнівно, одним з найцікавіших кутків світу... Оскільки цей край справедливо вважається головними воротами, скрізь які проходили варварські народи в епоху свого переселення, так як кінець кінцем, вона входила впродовж багатьох віків в світ класичної культури, вона має повне право на нашу особливу увагу». Починаючи розкопки, Ф. І. Кнауер ставив собі за мету з'ясувати культуру, спосіб життя, особливості побуту та релігійні уявлення творців курганів [4, с. 32–33].

Протягом 2-х польових сезонів (1889–1890 рр.) ним було розкопано шість курганів неподалік від Сарати. Оскільки методики розкопок курганів та фіксації матеріалу на той час ще не існувало, Ф. І. Кнауер розкопував кургани, про-

сто риючи яму невеликого діаметру в центрі. Як він сам зазначив, це помилковий шлях, оскільки багато матеріалу може залишитись поза увагою вчених [4, с. 41]. В своїх наступних дослідженнях він змінив підхід, розкопуючи кургани «широким колодязем» [5, с. 30].

Матеріали розкопок складались з прикрас, стріл та копій, елементів кінської упряжі, кераміки. В результаті проведених розкопок було виявлено ряд поховань зі схожими рисами. Могила була обкладена деревом і містила скелет людини, орієнтованої головою на захід, поряд з якою знаходився скелет коня (цілком або фрагментарно).

Антропологічні матеріали були обстежені відомим антропологом І. О. Сікорським (батько інженера І. Сікорського). Загалом було обстежено 11 черепів, нажаль, інші остеологічні матеріали не привернули уваги вченого. Згідно з його заключенням, знайдені рештки людей належали до одного з похідних від монгольського типу рас, а саме, урало-фінської гілки [4, с. 49].

Вдаючись до історичних інтерпретацій, Ф. І. Кнауер вірно зазначив, що кургани, розкопані ним, залишили представники одного народу. З огляду на поховальний обряд він зробив правильний висновок, що це були кочовики. Далі автор, спираючись на хибне антропологічне заключення І. О. Сікорського, припустив належність цього народу до гунів. Посилаючись на Йордана, Кнауер ототожнив давнє населення Південної Бессарабії з державою давнього гунського правителя Баламіра [4, с. 46–47].

Нажаль, висновки Ф. І. Кнауера не знайшли підтвердження у сучасних дослідників. В своїй роботі «Кочовики Північно-Західного Причорномор'я в епоху середньовіч-

чя» А. О. Добролюбський переглянув матеріали розкопок Кнауера з точки зору сучасного підходу до вивчення кочового населення. Він переконливо довів приналежність пам'яток, досліджених Ф. І. Кнауером, до кочових народів середньовіччя, а саме, печенігів та торків [2, с. 121, 125].

Не дивлячись на невірну інтерпретацію знахідок, дослідження Ф. І. Кнауера мають важливе історичне значення. Розкопки, здійснені ним, були першою спробою масштабного наукового дослідження курганів у Південній Бессарабії. Перед вченими було поставлено кілька наукових задач, що потребували вирішення: вироблення методики розкопки курганів, методики фіксації та класифікації знахідок. До того ж Ф. І. Кнауером вперше в історіографії була сформована проблема етнічної ідентифікації давнього населення краю.

1. Дашкевич Н. П. Историческая записка о возникновении и деятельности Исторического общества Нестора-летописца по январь 1898 г. / Николай Павлович Дашкевич // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1899. — Кн. 13. — 572 с.
2. Добролюбский А. О. Кочевники Северо-западного Причерноморья в эпоху средневековья / Андрей Олегович Добролюбский. — К. : Наукова думка, 1986. — 140 с.
3. Кнауэр Ф. И. Вторая археологическая раскопка около села Сараты (в Южной Бессарабии) / Федор Иванович Кнауэр // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1890. — Кн. 4. — 572 с.
4. Черказьянова И. В. Антинемецкие настроения в университетском сообществе и судьба профессора Ф. И. Кнауэра / И. В. Черказьянова // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. — № 14. — Одеса : Астропрінт, 2015. — С. 24–30.
5. Чтение Ф. И. Кнауэра о произведенной им раскопке курганов в Южной Бессарабии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1889. — Кн. 3. — 283 с.
6. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. Бібліографічний довідник / Укл. М. П. Колесник. — К. : Наукова думка, 1989. — 76 с.